

SZEMLE

Háromszéki kúriák és kastélyok

Csáki Árpád–Fehér János–Haszmann Pál–Hlavathy Izabella–Kónya Ádám–Kovács Kázmér–Nagy Balázs–Nagy Lajos–Várallyai Réka: Kúriák földje. Háromszék. Szerk. Nagy Balázs. Fotó: Hlavathy Károly, Kolumbán Hanna, Nagy Balázs. Sepsiszentgyörgy 2005. 174 lap

A szerkesztő, Nagy Balázs előszava szerint a Székelyföldön belül Háromszéken épült a legtöbb kismemesi kúria: némely településen (pl. Bikfalva vagy Csernáton) az udvarházak száma meghaladja a tízet. Ez már önmagában elégséges indok lett volna egy ilyen kötet összeállításához, de a szerkesztők célul tűzték ki maguk elé – a megismerésen túl – azt, hogy az épített örökségre tereljék a szakmai és tágabb közönség figyelmét, és ezáltal is előmozdítsák a sok esetben pusztulóban levő épületek megóvását.

A védetség kinyilvánítása persze önmagában nem elégséges az épület megóvásához. Olykor a hozzá nem értés, máskor a pénzhiány teszi elvi kérdéssé a műemlékvédelmet. Intő jel az, hogy – a szerkesztő bevezetője szerint – a számba vett épületek közel egyharmada rossz állapotban van, vagy javításra vár. A tulajdonosok anyagi helyzete sokszor még az állagmegóvást sem teszi lehetővé. A kötet számos kúria esetében rögzíti azt a – csak első látásra meglepő – tény, hogy jó néhány nehezen visszaszerzett épület eladó, és új tulajdonosra vár. Rögzíti a Románián kívüli befektetők megjelenését is: ők a „kastélyrullett” eddig ismeretlen, új játékosai, akik remélhetőleg jó irányba mozdítják a műemlékvédelem ügyét, akárcsak a kilencvenes évek eleje óta elkezdődött folyamat – az államosított épületek visszaszolgáltatása jogos tulajdonosaiknak. Mindazonáltal az épületek gazdái olykor nem műemlékként kezelik a megvásárolt ingatlant, és szakszerűtlen beavatkozással értékes építészeti emlékeket semmisítenek meg. Más esetekben azonban az egykori tulajdonosok örökösei megtalálták a módot a visszaszerzett épületek szakszerű felújítására.

A szerzők munkájának hozadéka a háromszéki kúriák és kastélyok minden eddigénél teljesebb összeírása. A kötetben közzétett jegyzék 58 település 164 épületét tartalmazza, melyek közül 57 országos műemlék, 23 pedig megyei védelem alatt áll. A kötet – terjedelmi okokból – ezek közül 66 kúriát és kilenc kastélyt mutat be reprezentatív módon a kötetben.

A munkálatok elindulásakor a cél fényképalbum elkészítése volt, és ez a terv bővült ki. Így kapott helyet a kiadványban Kónya Ádámnak, a Székely Nemzeti Múzeum nyugalmazott igazgatójának gazdagon jegyzetelt alapos tanulmánya a háromszéki kúriákról (*Háromszéki kúriásorsók a múlt időkben. 7–33.*). Az írás a szerző évtizedes kutatásainak is összegzése; a műemléki „mikrokozmosz” kialakulását a társadalomtörténettel összefüggésben elemzi, de kitér a kutatástörténetre (Orbán Balázs, Huszka József, Kós Károly, Balogh Jolán, B. Nagy Margit írásaira), a kúriák típusaira, és településenként számba veszi az elmúlt évtizedek pusztításait. A

tanulmány szerint a pusztítás nem is annyira a mennyiségi, mint inkább a minőségi oldalról nézve fájdalmas veszteség, ugyanis igen korai épületek és egyedi építészeti megoldások semmisültek meg. Jellemző módon az 1955-ös műemléktörvény melléklete csak négy kúriát, illetve kastélyt minősített műemléknek (Apor-kastély Altorja; Kálnoky-kastély, Miklósvár Béli–Mikes-kastély Uzon, Tamásfalvi-kúria Székelytamásfalva). Emellett az állami szervek a régi, polgári világ emlékanyagát fölöslegesnek, sőt zavarónak tekintették, és sok esetben kezdeményezői voltak a bontásnak. Néhány épület csak azért kerülhetett el ezt a sorsot, mert államosítás után nem maradt üresen, hanem szociális-egészségügyi intézmény otthonává vált (a hídvégi Nemes-, zabolai Mikes-, oltszemi Mikó-kastély). A tanulmány dokumentumértékét erősíti az is, hogy számos, akkoriban lebontott kúria fényképét, illetve rajzát közli. A kúriák tipológiai elemzése mellett a tanulmány bemutatja a Székely Nemzeti Múzeum kőtárába bekerült háromszéki faragott köveket (építési emléktáblákat, címereket, tornácpilléreket), elemzi a helyi építészeti megoldásokat, a művészeti stílusok háromszéki lecsapódását (reneszánsz, barokk, empire, neoklasszicizmus), kitér a kisszámú megmaradt korabeli festett mennyezet, festett bútor, úrihímzés bemutatására is.

Kötetlenebb írás Haszmann Pál *A csernátoni kúriák világa* című összeállításáról, amely személyes emlékekre épül, és a címben jelzett település udvarházainak múltjához kapcsolódó történeteket gyűjti csokorba. Alsócsernáton nagyszámú kúriájával emelkedik ki a többi háromszéki település közül. Több Damokos-kúria kerül bemutatásra, közülük a Damokos–Cseh-kúriáé részletezőbb, ennek kapcsán a benne élt nemzedékek mindennapjait anekdotákkal fűszerezve meséli el a szerző. A gazdálkodás napi teendőinek vagy a cselédtársadalomnak a bemutatása a „kúriák földjét” benépesítő székelység részben letűnt életformáját eleveníti fel. Az írás – a Damokos Dénes-kúriában őrzött családi könyvtár, levéltár és műkincsek államosítás utáni felprédálásának lejegyzésével – a háromszéki kúriák pusztításának állít komor emléket.

Az épületek felmérése és lefényképezése voltaképpen a Hlavathy házaspár korábbi munkájára épül. Hlavathy Izabella, a Kovászna megyei Művelődési Felügyelőség műemlékvédelmi szakértője 2003-ban jelentette meg – kis példányszámban – a Kovászna megye épített örökségét tartalmazó katalógust (*Számadás. Szerk. Hlavathy Izabella. Sepsiszentgyörgy 2003*). Ő és a kötet többi szerzője esetenként alapozhatott korábbi kutatásokra, felmérésekre, máskor azonban csak leírás, helyzétfelmérést adhattak.

Valószínűleg a szerkesztés gyors munkatempójával magyarázható, hogy a kötetben néhány zavaró helyesírási hiba, szerkesztéssel szembeeső következetlenség maradt. Így például egy alkalommal a szöveghez a lap alján kezdődik és annak felső felén, ugyanazon hasáb fölött folytatódik, máskor a fogalmazás zavaros, helyenként pedig nyilvánvaló géphibák tartkítják a szöveget. A tanulság ebben az esetben is az, hogy a számítógépes szövegszerkesztés nem teszi fölöslegessé a szerkesztői munkát.

A kötet az egyes épületeket röviden, általában egy-két oldalnyi terjedelemben írja le. Ezek a rövid összefoglalók tartalmazzák a műemlék történetét, leírását, mai állapotának bemutatását és jelenlegi hasznosítását is. Bár az egyes épületek bemutatása olykor hivatkozik egy-egy korábban megjelent tanulmányra, annak bibliográfiai adatait sajnos nem találja meg az olvasó.

Betűk és nyomdai díszek

V. Ecsedy Judit: A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei 1473–1600.
Bp. 2004. 640 lap

A magyar nyomdászattörténet-írás igen jelentős kötete jelent meg a Balassi Kiadó és az Országos Széchényi Könyvtár közös kiadásában. A tipográfiai kivitel tekintetében is nagyszerű mű egy monumentálisnak ígérkező sorozat, a *Hungaria Typographica* első kötete. A tervezett sorozat – világszerte – az ország összes régi nyomdájában használt valamennyi könyvdísz és betűt tenné közzé kronologikus sorrendben. A most megjelent első kötet a Régi Magyarországi Nyomtatványok sorozatának 1971-ben megjelent első kötetéhez hasonlóan az első magyarországi ősnymda működésétől, 1473-tól 1600-ig dolgozza fel a rendelkezésre álló forrásanyagot, a teljesség igényével.

Soltész Zoltánné az 1961-ben megjelent azonos témájú, úttörő munkája óta a nyomdászattörténeti szakirodalom egy sor tisztázatlan kérdést pontosított, új adatokat szolgáltatott, és nem utolsósorban számtalan új nyomtatvány bukkant fel magyarországi és külföldi könyvtárak mélyéről.

Az OSZK Régi Magyarországi Nyomtatványok szerkesztőségének évtizedes adatfeldolgozó munkája a 15–17. századi magyarországi nyomdatermékek példányainak teljességre törekvő felkutatása tekintetében mára hozott olyan eredményeket, hogy kivitelezhetővé vált a most megjelent katalógus összeállítása. Az 1600 utáni időszakban a megsokasodott számú nyomda és értelem szerűen az ezekben használt nyomdadíszek és betűk mennyiségének többszöröződése okán a sorozat további kötetei sejtethetően egyre szűkebb időintervallumokat fognak tárgyalni.

A *Hungaria Typographica* első kötete – V. Ecsedy Judit munkája – a könyvnyomtatás és a könyvdíszítés 15–16. századi történetének taglalásával vezeti át az olvasót a tulajdonképpeni katalógus használatába. Fejezetekre bontva, részletesen vázolja a betűkészítés és a könyvdíszítés történetének főbb állomásait és techniká-

A nagy formátumú, albumszerű munkát kiváló nyomdatechnikai körülmények között adták ki. Színes kötéstábla, műnyomó papír és több száz színes kép dicséri a könyvben egyébként meg sem említett nyomda munkáját.

A kötet egyaránt értékes olvasmány szűkebb pátriáját megismerni kívánó érdeklődőknek és szakembereknek, ugyanakkor felhívást is a jelen s jövő nemzedékeinek, hogy a műemlékeket óvni kell, állagmegőrzést pedig csak szakember végezhet. Emiatt csak remélhető, hogy a háromszéki kezdeményezés követőkre talál. Erdély pusztuló épített öröksége megérdemli, hogy legalább kép és szöveg által rögzítve hagyjuk örökül azt, amit megmenteni már nem lehetett.

W. Kovács András

ját. Az egyedi grafika, majd elsősorban a fa- és később a rézmetszés európai elterjedésével a sokszorosított grafika – gyakran igen neves művészek, mint Dürer vagy id. Lucas Cranach alkotásai – előképeket jelentettek a könyvnyomtatásba is lassan beágyazódott díszítőművészet számára. A könyvek külsejének változatosabbá, szebbé tételére a fejlettebb európai nyomdákéhoz hasonló technikai háttér és felszerelés már a 16. században rendelkezésre állt a hazai műhelyeknek is. E felszerelés (betűk, dúcok) eredetét, útját, felhasználását tekintni át a következő fejezet. A néhány ismert vagy feltételezett hazai fametsző (pl. a tipográfusként és humanista tudósként sokkal ismertebb brassói Johannes Honterus, a Kolozsvárott is működő Jacobus Lucius vagy a több városban is nyomdát működtető Hoffhalter Rudolf) és betűöntő tevékenysége ellenére a betűkészletek és az illusztrációk, díszek előállítására használt dúcok többsége külföldi eredetű volt. Az öntött betűket a tárgyalts korszakban elsősorban Bécsből és Lengyelországból vásárolták nyomdászaink. Magyarországon elsősorban az antikva típus vált általánossá, ám a hazai sajátosságoknak megfelelően, a többnyelvű nyomtatás okán a fraktúr (német) és némely, elsősorban havasalföldi és moldvai kivitelre dolgozó erdélyi nyomdában a cirill is használatban volt. Görög betűkészlettel majdnem minden hazai 16. századi műhely fel volt szerelve, használata a brassói Honterus nyomdában volt a legnagyobb mértékű.

A következő fejezet a régi magyarországi nyomdák rekonstrukciójának módszereit taglalja, a nyomtatványokban előforduló illusztrációk, díszek, iniciálék, ábrák, térképek, kották, nyomdai cífrák (körzetek) és nem utolsósorban betűk kataszterbe gyűjtését. A pontos rendszerezés és a betűk összehasonlításának, mérésének eredményeként elkészült nyilvántartás lehetővé tette az 1473–1600 között Magyarországon nyomtatott könyvekben előforduló díszek és betűk teljes leltárának elkészíté-